

Ю. О. Новосад

кандидат юридичних наук,
начальник управління нагляду за додержанням законів
органами фіскальної служби Прокуратури Волинської області

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧАСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено аналіз методів дослідження, які застосовуються науковцями під час з'ясування змісту кримінально-виконавчої діяльності, а також встановлено особливості участі органів прокуратури у сфері виконання покарань.

Ключові слова: метод, методологія, прокурор, сфера виконання покарань, дослідження, кримінально-виконавча діяльність.

Постановка проблеми. Процес становлення нового знання про те чи інше явище правової дійсності є певною системою отримання, накопичення, аналізу, узагальнення й осмислення фактів, що мають наукове значення, з подальшим закріпленням отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативних актах тощо. Це складний за структурою й об'ємний за кількістю інформації, яку необхідно переробити дослідникові, багатоетапний процес, у якому природження цього знання відбувається за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання [1, с. 72]. На сучасному етапі розвитку пенітенціарної науки методологічний інструментарій відповідних досліджень залишається переважно атрибутивним складником дисертаційних робіт і монографій, оскільки будь-яке серйозне дослідження розпочинається з окреслення методологічних засад щодо напрямів здобуття необхідної інформації, її творчої переробки й закріплення значущих фактів. Тому методологія зумовлює змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового дослідження [2, с. 151].

Розвиток сучасного правознавства зумовлений інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, його переходом від методологічного монізму до світо-

глядно-методологічного плюралізму. Це зумовлює необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві. Глибокий аналіз усіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку правознавства є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Тому формування методологічної системи є першочерговим завданням сучасної юриспруденції. Особливо актуальні ці питання для української правової науки, зокрема кримінально-виконавчого права.

Останніми роками в сучасній методології юридичної науки правознавці визначають кризисні явища, акцентуючи увагу на поширеності досліджень суто описового характеру, які зводяться до коментування правових актів, через що не мають відповідної наукової цінності. Однією з причин такої негативної тенденції є відсутність уявлень про методологічний інструментарій конкретно-правових досліджень. Це стосується й кримінального права. Слід зазначити, що більшість питань у цій сфері є дискусійними (сутність і рівні методології, співвідношення філософських та загальнонаукових методів, наявність/відсутність універсального методу, місце діалектики в системі методів тощо), чимало з них вирішуються вченими неоднозначно, що створює додаткові труднощі під час аналізу багатьох суттєвих проблем кримінального права [3, с. 11].

Отже, проведений аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що в наявності є складна прикладна проблема, яка потребує розв'язання, зокрема на доктринальному рівні. Саме ці обставини зумовили вибір цієї наукової статті та визначили її основне завдання – визначити змістовні особливості методології наукових досліджень участі прокуратури України у кримінально-виконавчій діяльності.

Стан досліджень. Пошук шляхів удосконалення методології досліджень діяльності прокуратури як учасника кримінально-виконавчої діяльності є предметом активних дискусій вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема В.С. Бабкова, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, В.К. Грищука, І.М. Даньшина, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, В.Є. Емінова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, І.І. Карпеця, О.О. Кваші, О.Г. Колба, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, Т.В. Корнякової, О.М. Костенка, М.В. Косюти, Н.Ф. Кузнєцової, М.П. Курила, І.П. Лановенка, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, Р.В. Лемака, В.В. Лунєєва, В.Т. Маляренка, В.А. Меркулової, С.С. Мірошніченка, І.І. Митрофанова, М.І. Мичка, Є.С. Назимка, Ю.В. Нікітіна, М.В. Руденка, О.П. Рябчинської, А.В. Савченка, Г.П. Середи, А.Х. Степанюка, В.В. Сухоноса, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна, Ю.С. Шемшученка, В.М. Юрчишина, І.С. Яковець та ін. Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які безпосередньо або опосередковано стосуються системи кримінально-виконавчої діяльності та участі органів прокуратури у цьому процесі, що створило належні методологічні засади для написання цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальний підхід до розуміння методології науки кримінально-виконавчого права заклав професор В.М. Трубников, виділивши серед спеціально-наукових методів порівняльно-правовий [4, с. 54]. На важливості формування цілісної методології науки кримінально-виконавчого права як сукупності прийомів дослідження, завдяки якій уможливорюється

теоретико-прикладне дослідження діяльності з виконання покарань, як складної системи, що саморозвивається, наголошує інший представник харківської наукової школи кримінально-виконавчого права професор А.Х. Степанюк [5, с. 39].

Розроблення методологічних засад діяльності прокуратури у кримінально-виконавчій діяльності, зважаючи на розвиток та визначення функцій прокуратури у Законі «Про прокуратуру» (2014 р.), підтверджує актуальність і необхідність проведення теоретико-методологічного пізнання цього напряму державного впливу. Справедливим вважається твердження М.І. Панова про те, що цінність й унікальність кожної дослідницької роботи у кримінальній сфері залежить від правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування сутності та значення [6, с. 25]. Виходячи з цього, провідною тезою монографії є той постулат, що кримінально-виконавчі засади діяльності прокуратури України – це той напрям боротьби, що вимагає пошуку нових підходів або оновлення вже апробованих, у яких би максимально зберігалися права і свободи людини, мінімізувався вплив та зберігалася функція держави – виконання покарань.

Питанням методології приділялась увага багатьох учених, серед них можна вказати на філософів (Д.А. Керімов, В.С. Швирєв, В.А. Канке, Г.І. Рузавін, В. Лисий), так і юристів (П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Л.В. Петрова, М.М. Тарасов, С.К. Бостан). Праці зазначених авторів стосуються методології юридичної науки в цілому. Застосуванню діалектики як методу в кримінальному праві присвячено монографію А.І. Марцева (1990 р.). Небагато праць присвячено безпосередньо проблематиці методології кримінально-правових досліджень (зокрема робота Г.В. Гребенькова та Є.С. Назимко). Нетривіальні рішення проблем методології кримінального права пропонує у своїй останній монографії П.П. Сердюк. У цьому аспекті розгляд методологічних питань у цій сфері є актуальним [3, с. 11].

Поняття методу кримінально-виконавчої діяльності прокуратури України є узагальнювальним і містить у собі:

1) методологію – основоположні принципи науки;

2) методіку – сукупність конкретних методів (інструментарій дослідження), що застосовуються під час вивчення конкретних проблем, пов'язаних із жертвою злочину;

3) методи – конкретні прийоми та способи дослідження.

Метод (від грец. *methodos* – букв. шлях до чого-небудь) – це спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її у мисленні [7, с. 357]. Отже, метод – це спосіб отримання результату, обраний дослідником шлях пізнання, конкретні прийоми операції дії і впливу [8, с. 59]. Метод дозволяє дізнатися одну зі сторін явища, що вивчається. Натомість методологія дозволяє пізнати сутність цього явища. При цьому методологія – це не інструмент, а матриця, що формує пошук необхідного набору інструментів, яка дозволяє відобразити специфічну сутність конкретного соціально-правового явища.

Поняття «методологія» по-різному тлумачиться у сучасній юридичній науці. У широкому розумінні термін «методологія» розуміється як теорія людської діяльності, зокрема «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Звідси виходить, що методологія – теорія людської діяльності. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [9, с. 5–6].

Під методологією правової науки сучасні вчені розуміють учення про методи пізнання, теоретичне обґрунтування використаних у науці методів і способів пізнання, теорію методів, сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження явищ, систему певних теорій, гносеологічних й онтологічних принципів, законів і категорій, що опосередковують загальні властивості й зв'язки буття і наукового пізнання, вчення про принципи побудови, форми та засоби наукового пізнання тощо. Незважаючи на наявні розбіжності у зга-

даних визначеннях, можна переконливо стверджувати, що всі вони надають найзагальніші уявлення про сутність і зміст поняття методології юридичної науки.

Тобто методологія – це система координат (своєрідна дослідницька орієнтація, установка, диспозиція суб'єкта пізнавальної діяльності), а метод – вектор пошуку і дії. Систему координат може бути побудовано лише на основі прихильності до певної однієї методологічної лінії, що не виключає прагнення з накопиченням знання об'єднати різні інтелектуальні традиції і підходи. Це визначається дійсними потребами пізнання. Таким чином, метод і методологія – поняття різні, хоча й тісно пов'язані одне з одним.

Загалом, поняття методології та методів є філософським, а не юридичним. Домінує підхід, який убачає в методології частину гносеології, що досліджує форми і методи наукового пізнання [10, с. 96–97]. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання та/або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів та прийомів. Деякі вчені застерігають від спрощеного розуміння методології, тобто її зведення до звичайної сукупності методів дослідження, оскільки вона вивчає можливості і межі застосування цих методів у процесі досягнення наукової істини. Так, Л.А. Мікешина визначає методологію наукового пізнання як «філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структури та функції наукового знання» [11, с. 226]. Методологія поділяється на дві частини: загальна та галузевих наук, зокрема правова методологія, яка розробляється переважно філософією права. Загалом, роль філософії в науці є світоглядною та методологічною, тобто філософія задає науці світоглядного та методологічного базису, необхідного для дослідницької діяльності [12, с. 19]. Схожі міркування з цього питання і у криміналістів. Так, Ю.В. Голік наголошує на тому, що методологія є інтегральним поняттям, яке об'єднує низку компонентів, зокрема світогляд, діалектичні категорії, загально- та при-

ватно-наукові методи. Методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку і дії [13, с. 8]. У сучасній науці склалася традиція виділення таких рівнів у структурі наукової методології: філософського, загальнологічного, загальнонаукового, приватнонаукового, дисциплінарного. Так, Р.А. Сабітов залежно від рівня пізнання виділяє емпіричні, теоретичні та метатеоретичні методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний) [14, с. 40–41]. Філософ Д.А. Керімов наполягає на єдності діалектики, логіки і теорії пізнання (гносеології). Вищий рівень методології, на його думку, утворює діалектико-світоглядний рівень, який визначає головні напрями та загальні принципи пізнання в цілому [15, с. 49–50]. Г.В. Гребеньков та Є.С. Назимко зазначають, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія» і, наводячи точки зору стосовно її змістовного навантаження та визначень із позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права, припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. Найважливішим завданням методології вони вважають вивчення закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, взаємного впливу, диференціації та субординації [16, с. 22–25]. Зазначені автори за ступенем спільності і сферою дії усі методи поділяють на чотири групи: 1) філософські (зокрема діалектичний, феноменологічний, герменевтичний); 2) загальнонаукові (системний, порівняльний, історичний); 3) спеціально-наукові; 4) дисциплінарні [3, с. 12–13].

У радянський період «філософською теорією, методом та методологією наукового пізнання і творчості взагалі» проголошено саме матеріалістичну діалектику [17, с. 154]. Її альтернативою вважалася метафізика. Остання складається з принципів, законів та категорій. Ядро марксистської (матеріалістичної) діалектики складає закон єдності та боротьби протилежностей. Сутність діалектичного методу полягає, по-перше, в його спрямованості на розуміння того чи іншого явища при-

роди, суспільства, культури в єдності його протилежних характеристик і, по-друге, в баченні будь-якого явища як процесуального-мінливого, що розвивається внаслідок його внутрішньої суперечливості. Сьогодні чимало вчених розглядають діалектичний матеріалізм як загальну методологію для юридичних наук, хоча зрозуміло, що світова філософія аж ніяк не зводиться до цього напрямку. Окрім власне методології, в літературі виділяють також загальні принципи, які мають використовуватися в науковому дослідженні. Серед них виділяють такі: єдності теорії і практики, об'єктивності, всебічності дослідження, єдності історичного і логічного, системності, детермінізму, діалектичного розвитку [18, с. 96–99]. Отже, як показують результати цього дослідження, чимало з них спираються на діалектичний матеріалізм.

Щодо методології власне кримінального права, то під нею розуміють: систему категорій діалектичного та історичного матеріалізму, яка дозволяє досліджувати і застосовувати на практиці пізнані закономірності, сутність, зміст кримінально-правової боротьби зі злочинністю [19, с. 5–6], учення не просто про методи пізнання, а й про систему інтерпретації методів, притаманних предмету пізнання, систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка в такій якості становить собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [20, с. 292].

Методологія – складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Вона виходить за межі наукового пізнання, мисленнево і діяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часопису. А це означає, що її цікавить те, як чи в який спосіб діють люди, з одного боку, за законами соціальності, з іншого – за законами культури або змісту. На шляху утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській правовій науці акту-

алізується пошук нових засобів пізнання явищ, фактів, а також відбувається процес докорінного переосмислення традиційних. Так, панування марксистсько-ленінської методології протягом десятиліть зумовило естатичне трактування права, що зберігається досі. Ці та інші міркування наводять на думку, що у зміст методології вкладалися певні ідеологічні бачення, керований світогляд, ізоляція від європейської та світової культури. Ці маніпуляції зорієнтовані (інколи й насильницьким шляхом) на вибір такої установки творчої діяльності, яка б підтримувала чинний державний устрій, суспільний лад.

Саме тому, як показали дослідження, зокрема цього, обґрунтування новітньої методології слід починати з попереднього переосмислення успадкованого філософського світогляду, тому юристові-методологу потрібно мати професійні знання як у галузі юриспруденції, так і філософії. У такій ситуації пізнавальні проблеми права набувають особливої гостроти, оскільки об'єктивно виникає потреба й у реформуванні методології правових досліджень, яка б відповідала сучасному етапу становлення національного права [15, с. 24–25].

Водночас, не зупиняючись на термінологічному визначенні поняття, цілком погоджуємося з Д.А. Керімовим, що «методологія» – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [15, с. 44]. Поєднуючи пізнавальні можливості всіх наук, методологія примножує і збагачує дослідницький потенціал кожної з них. Ці інтеграційні якості методологія знаходить завдяки тому, що її ядром є філософія – єдність діалектики, гносеології і логіки. Водночас цю єдність не слід розуміти спрощено, як їх цілковитий збіг. У такому разі йдеться про інше, зокрема про те, що кожна з них несе на собі абсолютно певне методологічне навантаження. Отже, одна й та сама система законів і категорій у діалектиці виступає як світогляд і принципи пізнання об'єктивного світу, у гносеології – як засіб вирішення конкретних пізнавальних завдань і у логіці – як форма наукового мислення. Єдність діалектики, гносеології і логіки як методологічного

ядра в пізнавальному процесі є засобом суб'єктивного осмислення об'єктивного розвитку, який, оволодівши масами, перетворюється завдяки громадській практиці на «другу об'єктивність» [15, с. 85–86]. У цьому разі варто звернути увагу на те, що методологію не слід зводити суто до філософії, адже загальнонаукові поняття не завжди займають «перехідні положення», виконують «перехідні функції» у розвитку понятійної форми мислення, будучи одночасно філософськими за змістом, оскільки низка з них зберігає саме загальнонауковий характер, «не переходячи» у розряд філософських (наприклад математичні розрахунки, кібернетичне програмування, технологічне моделювання та ін.). Тобто, методологічну роль відіграють не лише закони, поняття і категорії філософії, а й міждисциплінарні, загальнонаукові поняття (наприклад інтерпретація, моделювання, інформація, ефективність та ін.) [15, с. 29–30].

Методологія будь-якого наукового дослідження, як зазначають окремі науковці, не має обмежуватися лише пошуком методів наукового пізнання. Її основу становить низка взаємопов'язаних компонентів [15, с. 97], перелік яких залишається відкритим. Так, на думку Д.А. Керімова, такими взаємопов'язаними компонентами можуть бути: 1) визначення об'єкта дослідження; 2) проблемність стану об'єкта дослідження; 3) слідування суворо логічному послідовному шляху дослідження об'єкта в його проблемному стані; 4) обґрунтованість і доказовість результатів дослідження; 5) можливість безпосереднього або опосередкованого використання результатів дослідження на практиці [15, с. 97].

Висновки і пропозиції. Таким чином, під методологією дослідження кримінально-виконавчої діяльності прокуратури в Україні слід розуміти своєрідну матрицю чи систему координат, що формує пошук певних прийомів, способів дослідження, необхідних для отримання відповідного результату, що ґрунтується не лише на обраних методах дослідження певної методологічної лінії, а й на визначених статистичних даних із науковим узагальненням, на певному порядку, на плануванні

і системному підході до дослідження окремих частин загальної теми, на аналізі наукових і нормативно-правових джерел, на виведенні висновків і розробленні пропозицій стосовно удосконалення виконання й відбування кримінальних покарань, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення результативності нагляду, що здійснює прокуратура як учасник кримінально-виконавчих правовідносин, а також рівня ефективності її діяльності у сфері виконання покарань у цілому.

Список використаної літератури:

1. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.
2. Лучко С.В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 2. С. 151–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdujn_2013_2_29
3. Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2013. 448 с.
4. Трубников В.М., Филонов В.П., Фролов А.И. Уголовно-исполнительное право Украины: учебник. Донецк: ДИВД МВД Украины, 1999. 640 с.
5. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.
6. Панов М.І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 25–31.
7. Словник української мови: в 11-ти томах / І.К. Білодід, А.А. Бурячок та ін. Київ: Наук. думка, 1979. Т. 8: К–О. 657 с.
8. Трофимов В.К. Философия, история и методология науки : учеб. пособие для магистрантов и аспирантов. Ижевск: ФГБОУ ВПО Ижевская ГСХА, 2014. 153 с.
9. Слюсаренко О.Л. Праворозуміння в епоху постмодерну. *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 10.
10. Яркова Е.Н. История и методология юридической науки : учеб. пособ. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос ун-та, 2012. 204 с.
11. Микешипа Л.А. Философия науки. Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособ. Москва: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. 430 с.
12. Ушаков Е. В. Введение в философию и методологию науки: учебник. Москва: Изд-во «Экзамен». 2005. 422 с.
13. Философия уголовного права / сост. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю.В. Голика. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 8.
14. Сабитов Р.А. Основы научных исследований : учеб. пособ. Челябинск: ЧТУ, 2002. С. 40-41.
15. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. 5-е изд. Москва: Изд-во СГУ, 2011. 520 с.
16. Гребеньков Г.В., Назимко Є.С. Методологія кримінально-правових досліджень: наук.-практ. посіб. Донецьк: «Цифрова типографія», 2012.
17. Философский энциклопедический словарь: терминология слов / ред. кол.: С.С. Аверинцев и др, 2-е изд. Москва: Сов. энцикл., 1989.
18. Бермус А.Г. Введение в гуманитарную методологию: монография. Москва: «Канпн+» РООИ «Реабилитация», 2007. 334 с.
19. Курс уголовного права. Т. 1: Общая часть. Учение о преступлении / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Москва: Зерцало-М, 1999.
20. Панов М.І., Гуторова Н.О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 290–299.

Новосад Ю. А. О некоторых содержательных особенностях методологии научных исследований участия прокуратуры Украины в уголовно-исполнительной деятельности

В статье осуществлён анализ методов исследования, применяемых учёными в ходе определения содержания уголовно-исполнительной деятельности, а также установлены особенности участия органов прокуратуры в сфере исполнения наказаний.

Ключевые слова: метод, методология, прокурор, сфера исполнения наказаний, исследование, уголовно-исполнительная деятельность.

Novosad Yu. About some features of the scientific methodology researchers of prosecutery Ukraine in criminal-executive activity

The article analyzes research methods used by scientists in clarifying the content of criminal-executive activity, as well as features of the participation of the prosecutor's offices in the field of execution of sentences.

Key words: method, methodology, prosecutor, scope of punishment, research, criminal-executive activity.